INNOVATIVE PUBLICATION
Journal of Effective Learning and Sustainable Innovation
Vol.4 №10 (2026). OCTOBER
innovativepublication.uz

USING GUIDING QUESTIONS TO DEVELOP READING COMPREHENSION SKILLS AMONG UPPER-GRADE STUDENTS IN INCLUSIVE EDUCATION SETTINGS

Yakubova Asalxon Ulug‘bek qizi
Lecturer, Department of Pedagogical Theory, Asia International University

INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA YUQORI SINF O‘QUVCHILARINING O‘QILGAN MATNNI TUSHUNISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA TAYANCH SAVOLLARDAN FOYDALANISH

Yakubova Asalxon Ulug‘bek qizi
Osiyo xalqaro universiteti
pedagogika nazariyasi kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida yuqori sinf o‘quvchilarining o‘qilgan matnni tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirishda tayanch savollardan foydalanishning metodik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Matndan axborotni topish, mazmuniy bog‘lanishlarni aniqlash, asosiy fikrni ajratish va xulosa chiqarishga yo‘naltirilgan savollar tizimi taklif etiladi. Nazariy-metodik tahlil asosida tayanch savollarni individual ta’lim ehtiyojlariga moslashtirish, pedagogik yordamni bosqichma-bosqich kamaytirish va mustaqil tushunishni baholash mezonlari ishlab chiqiladi. Taklif etilgan tizimning samaradorligi empirik tadqiqot orqali tekshirilishi zarurligi qayd etiladi.
Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, yuqori sinf o‘quvchilari, matnni tushunish, tayanch savollar, o‘qish savodxonligi, pedagogik yordam, mustaqil o‘qish.
Abstract: The article examines methodological possibilities for using guiding questions to develop reading comprehension among upper secondary school students in inclusive education. It proposes a question framework focused on locating information, identifying relationships within a text, recognizing main ideas, and drawing inferences. A theoretical and methodological analysis informs recommendations for adapting guiding questions to individual educational needs, gradually reducing instructional support, and assessing independent comprehension. The effectiveness of the proposed framework requires empirical investigation.
Key words: inclusive education, upper secondary school students, reading comprehension, guiding questions, reading literacy, instructional support, independent reading.

INNOVATIVE PUBLICATION
Journal of Effective Learning and Sustainable Innovation
Vol.4 №10 (2026). OCTOBER
innovativepublication.uz

Аннотация: В статье анализируются методические возможности использования опорных вопросов для развития понимания прочитанного текста учащимися старших классов в условиях инклюзивного образования. Предлагается система вопросов, направленных на поиск информации, выявление смысловых связей, определение основной мысли и формулирование выводов. На основе теоретико-методического анализа разработаны рекомендации по адаптации опорных вопросов к индивидуальным образовательным потребностям, постепенному сокращению педагогической поддержки и оцениванию самостоятельного понимания текста. Отмечается необходимость эмпирической проверки эффективности предложенной системы.

Ключевые слова: инклюзивное образование, учащиеся старших классов, понимание текста, опорные вопросы, читательская грамотность, педагогическая поддержка, самостоятельное чтение.

KIRISH

Yuqori sinflarda ta’lim mazmunini o‘zlashtirish o‘quvchining turli tuzilish va mazmundagi matnlar bilan ishlashiga bog‘liq. Darslikdagi tushuntirishlar, badiiy asarlar, ilmiy-ommabop maqolalar va raqamli manbalar axborotni topish bilan birga uni izohlash, umumlashtirish va baholashni talab qiladi. Shuning uchun matnni tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish fanlar bo‘yicha mustaqil bilim egallashning muhim shartidir.

Matnni tushunish so‘z va jumlalar ma’nosini anglash, matn qismlari o‘rtasidagi munosabatni aniqlash, mavjud bilimlarni yangi axborot bilan bog‘lash va umumiy mazmun haqida xulosa chiqarishni qamrab oladi. Matnni ovoz chiqarib ravon o‘qish uning mazmuni to‘liq tushunilganini tasdiqlovchi yagona ko‘rsatkich bo‘la olmaydi.

Inklyuziv sinflarda ayrim o‘quvchilar murakkab atamalarni tushunishda, boshqalari muhim ma’lumotni ajratishda yoki sabab-oqibat munosabatlarini izohlashda yordamga ehtiyoj sezishi mumkin. Qiyinchilikning xususiyati aniqlanmasdan berilgan umumiy ko‘rsatma zarur yordamni ta’minlamasligi mumkin. Shu bois savollarni o‘quv maqsadi va individual ehtiyoj asosida tuzish muhimdir.

Ushbu maqolada tayanch savol o‘quvchining diqqatini matndagi muhim axborot yoki mazmuniy munosabatga yo‘naltiruvchi, javobni tayyor holda bermasdan tushunish jarayonini qo‘llab-quvvatlovchi savol sifatida qo‘llanadi. U muayyan fikrni izlash, uni boshqa ma’lumot bilan bog‘lash va javobni asoslashga undashi kerak.

Tadqiqot obyekti — inklyuziv ta’lim sharoitida yuqori sinf o‘quvchilarining o‘qilgan matnni tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish jarayoni.

Tadqiqot predmeti — matnni tushunishga yo‘naltirilgan tayanch savollarni tuzish,

individual ehtiyojlarga moslashtirish va qo‘llash metodikasi.

Tadqiqotning maqsadi — yuqori sinf o‘quvchilarining matnni tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun tayanch savollarni qo‘llashning nazariy asoslangan metodik tizimini taklif etish.

Vazifalar:

- tayanch savollarning matnni tushunish jarayonidagi vazifalarini aniqlashtirish;
- mavzuga oid metodik manbalarni tahlil qilish;
- tayanch savollarni o‘quv maqsadi va yordam darajasi bo‘yicha tizimlashtirish;
- mustaqil tushunishni baholash mezonlari va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

OECDning PISA 2018 konsepsiyasida o‘qish savodxonligi matnni tushunish, undan foydalanish, uni baholash va mazmuni yuzasidan fikr yuritish bilan bog‘liq kompetensiya sifatida talqin etiladi. Konsepsiyada axborotni topish, tushunish hamda baholash va refleksiya jarayonlari ajratiladi [1]. Mazkur tasnif tayanch savollarni faqat matndagi tayyor ma’lumotni topishga emas, mazmuniy bog‘lanishlarni aniqlash va xulosa chiqarishga ham yo‘naltirish uchun asos bo‘la oladi.

O‘zbek metodistlari Q. Husanboyeva va R. Niyozmetovaning “Adabiyot o‘qitish metodikasi” qo‘llanmasida adabiy ta’limda mustaqil fikrlash, hamkorlikda o‘qitish, asar tahlili va savol-topshiriqlar ustida ishlash masalalari yoritilgan [2]. Ushbu yo‘nalishlarni inklyuziv sinfga tatbiq etishda savolning mazmuni bilan bir qatorda uning ifodalanish shakli, murakkabligi va o‘quvchiga beradigan yordami hisobga olinishi lozim.

CASTning ta’lim universal dizayni tavsiyalarida o‘quvchilarni faoliyatga jalb qilish, axborotni taqdim etish hamda bilimni ifodalashning turli imkoniyatlarini yaratish nazarda tutiladi [3]. Bu tamoyillar tayanch savollarni qulay shaklda taqdim etish va javob berishdagi to‘siqlarni kamaytirish uchun metodik yo‘nalish beradi.

Ko‘rib chiqilgan manbalar turli vazifalarni bajaradi: PISA baholash konsepsiyasi tushunish maqsadlarini belgilaydi, mahalliy metodik qo‘llanma savol-topshiriqlar bilan ishlashni yoritadi, CAST esa ta’limni moslashtirish tamoyillarini tavsiya etadi. Ular aynan taklif etilayotgan tizimning samaradorligini isbotlovchi tajriba natijalari sifatida talqin qilinmaydi. Maqolaning o‘ziga xos yo‘nalishi ushbu yondashuvlarni tayanch savol, individual yordam va mustaqil tushunish o‘rtasidagi bog‘lanish asosida birlashtirishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu ish empirik tajriba natijalariga emas, tanlangan ilmiy-metodik manbalarni

nazariy-tahliliy o‘rganishga asoslangan. Tahlil materiali sifatida PISA 2018 konsepsiyasining o‘qish savodxonligiga oid qismi, Q. Husanboyeva va R. Niyozmetovaning metodik qo‘llanmasi hamda CASTning universal dizayn tavsiyalari olindi [1–3]. Manbalar mavzuga bevosita aloqadorligi va metodik model uchun turli asoslarni taqdim etishi bo‘yicha maqsadli tanlandi. Ish tizimli adabiyotlar sharhi sifatida taqdim etilmaydi.

Tadqiqot metodlari sifatida tushunchaviy tahlil, qiyoslash, umumlashtirish, tizimlashtirish va metodik modellashtirishdan foydalanildi. Dastlab matnni tushunish vazifalari ajratildi; keyin bu vazifalarga mos savol turlari belgilandi; so‘ng individual yordam shakllari, uni kamaytirish tartibi va baholash ko‘rsatkichlari ishlab chiqildi.

Savollarni tuzishda to‘rtta mezon qo‘llandi: o‘quv maqsadiga moslik, ifodaning aniqligi, javobni matn bilan asoslash imkoniyati va yordam hajmini o‘zgartirishga qulaylik. Tahlil davomida savolning javobni oldindan bildirib qo‘ymasligi ham hisobga olindi. Maqoladagi amaliy misollar modelni tushuntirish uchun tuzilgan.

Tadqiqotda o‘quvchilar ishtirokidagi tajriba-sinov o‘tkazilmagan. Shu sababli natijalar bo‘limi ishlab chiqilgan metodik tizim va tavsiyalarni ifodalaydi; ko‘nikmalarning o‘sishi yoki aralashuvning samaradorligi haqida statistik xulosa berilmaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Nazariy-metodik tahlil asosida tayanch savollarni to‘rtta tushunish vazifasi bo‘yicha tashkil etish modeli taklif etildi. Savollarni tanlashda o‘quvchining aynan qaysi harakatda yordamga ehtiyoj sezayotgani asos qilib olinadi.

Birinchi yo‘nalish — matndan aniq axborotni topish. “Muallif qanday muammoni ko‘rsatgan?”, “Hodisa qaysi sharoitda yuz bergan?” kabi savollar matnda bevosita berilgan ma’lumotni aniqlashga yo‘naltiriladi. Zarur yordam sifatida tegishli paragraf yoki axborotni izlash uchun kalit so‘z ko‘rsatilishi mumkin. Bunda javobning o‘zi aytib berilmaydi.

Ikkinchi yo‘nalish — mazmuniy bog‘lanishlarni tushuntirish. “Qaysi holat ushbu natijaga olib kelgan?”, “Ikki fikr o‘rtasida qanday farq bor?” kabi savollar sabab-oqibat, taqqoslash va qarama-qarshilikni aniqlashga xizmat qiladi. O‘quvchi javobida kamida ikki ma’lumotni bog‘laydi. Yordam sifatida taqqoslash mezoni yoki sabab-oqibatni ifodalovchi tayanch shakl beriladi.

Uchinchi yo‘nalish — asosiy fikrni aniqlash va umumlashtirish. “Matnning asosiy fikrini bir jumlada qanday ifodalash mumkin?”, “Qaysi ma’lumotlar asosiy fikrni qo‘llab-quvvatlaydi?” kabi savollar alohida ma’lumotlardan umumiy mazmunga o‘tishga yo‘naltiriladi. O‘quvchi bitta jumlani ko‘chirish bilan cheklanmasdan, matn qismlarini umumlashtirishi lozim.

To‘rtinchi yo‘nalish — xulosa chiqarish va baholash. “Berilgan ma’lumotlardan qanday xulosa chiqarish mumkin?”, “Muallif xulosasini tasdiqlash uchun dalillar yetarlimi?” kabi savollar axborotni talqin qilish va asoslangan munosabat bildirishni talab qiladi. Javobni baholashda xulosaning matnga mosligi hamda dalilning mavjudligi hisobga olinadi.

Tayanch savollarni qo‘llashning bosqichli tartibi quyidagicha taklif etiladi. Dastlab o‘qituvchi savolga javob topish jarayonini namoyish etadi: savoldagi muhim so‘zni ajratadi, tegishli ma’lumotni izlaydi va javobni asoslaydi. Keyin o‘quvchi shu harakatlarni tayanch savollar bilan bajaradi. Keyingi bosqichlarda savollar soni va yordam hajmi uning natijalariga qarab kamaytiriladi. Yakunda o‘quvchi yangi matn bilan mustaqil ishlaydi va zarur savollarni o‘zi shakllantiradi.

Amaliy misol sifatida maktab kutubxonasining elektron resurslari haqidagi matn tanlanishi mumkin. Matnda elektron manbalarning qulayligi va axborotni tekshirish zarurati yoritilgan bo‘lsa, quyidagi savollar beriladi:

1. Elektron resurslarning qaysi imkoniyatlari ko‘rsatilgan?
2. Muallif nima sababdan axborotni tekshirishni zarur deb hisoblaydi?
3. Matnning asosiy fikrini qaysi ikki ma’lumot tasdiqlaydi?
4. Elektron resursdan foydalanishda o‘quvchi qanday qaror qabul qilishi kerak?

Javobingizni matn bilan asoslang.

Bu savollar umumiy tushunish maqsadini saqlaydi. Individual yordam matnni qismlarga ajratish, atamalarni izohlash yoki javob tuzish uchun tayanch jumla taqdim etish orqali beriladi. O‘quvchilar doimiy “kuchli” va “kuchsiz” guruhlarga ajratilmaydi; yordam muayyan topshiriqdagi ehtiyojga qarab o‘zgartiriladi.

Baholash uchun axborotni to‘g‘ri topish, mazmuniy bog‘lanishni izohlash, asosiy fikrni ifodalash va xulosani dalil bilan asoslash ko‘rsatkichlari taklif etildi. Har bir ko‘rsatkich bo‘yicha javob sifati va yordam darajasi alohida qayd etiladi. Masalan, o‘quvchi to‘g‘ri dalilni mustaqil topganmi, umumiy ko‘rsatmadan keyin topganmi yoki tegishli paragraf ko‘rsatilgach topganmi — shu holatlar farqlanadi. Ushbu qaydlar keyingi yordamni rejalashtirish uchun xizmat qiladi.

Taklif etilgan modelning PISA konsepsiyasi bilan bog‘liqligi axborotni topish, tushunish va baholash jarayonlarining qamrab olinishida namoyon bo‘ladi [1]. Mahalliy metodik qo‘llanmadagi mustaqil fikrlash va savol-topshiriqlar bilan ishlash yo‘nalishlari matn asosida fikr bildirishga qaratilgan jihatni asoslashga xizmat qiladi [2]. CAST tavsiyalariga tayanib, savol va javob shakllarini baholanayotgan maqsadga moslashtirish taklif etiladi [3].

Modelni qo‘llashda haddan tashqari yo‘naltiruvchi savollardan saqlanish kerak. Savol

javobni oldindan bildirib qo‘ysa, o‘quvchining mustaqil tushunishi haqida yetarli ma’lumot olinmaydi. Juda ko‘p savollar esa matnni yaxlit anglash o‘rniga alohida javoblarni izlashga olib kelishi mumkin. Shu sababli savollar soni matn hajmi, murakkabligi va o‘quv maqsadiga qarab belgilanadi.

Javob shaklini moslashtirish tushunish talabini kamaytirmasligi lozim. Matn mazmunini anglash baholanayotganda og‘zaki izoh yoki sxemadan foydalanish mumkin. Mustaqil yozma o‘qish ko‘nikmasi tekshirilayotgan vaziyatda esa matnni ovoz chiqarib o‘qib berish natijaning talqiniga ta’sir qilishi mumkinligi hisobga olinadi.

Tadqiqotning cheklovi taklif etilgan modelning sinf sharoitida tekshirilmaganidir. Keyingi tadqiqotlarda dastlabki va yakuniy tushunish topshiriqlari, yordam darajasi hamda yangi matndagi mustaqil ishlash ko‘rsatkichlarini taqqoslash tavsiya etiladi. O‘rgatilgan usulning boshqa fan matnlariga ko‘chirilishi ham alohida tekshirilishi zarur.

XULOSA

Nazariy-metodik tahlil asosida tayanch savollarni axborotni topish, mazmuniy munosabatlarni tushuntirish, asosiy fikrni aniqlash va xulosa chiqarish vazifalari bo‘yicha tashkil etish tizimi taklif etildi. Mazkur tizim o‘quvchining tushunish jarayonini qo‘llab-quvvatlash va uni mustaqil matn tahliliga tayyorlashga yo‘naltirilgan.

Amaliyot uchun quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

- dastlab o‘quvchining matnni tushunishdagi aniq qiyinchiligi aniqlanishi;
- tayanch savollar o‘quv maqsadiga mos va aniq ifodalanishi;
- yordam o‘quvchining ehtiyojiga qarab tanlanishi va yoshga mos matn mazmuni saqlanishi;
- javoblar matndagi ma’lumot va dalillar bilan asoslanishi;
- yordam natijalarga qarab bosqichma-bosqich kamaytirilishi;
- javob sifati bilan mustaqillik darajasi alohida baholanishi lozim.

Tayanch savollar bilan muvaffaqiyatli ishlashning o‘zi mustaqil tushunish shakllanganini tasdiqlamaydi. Shu bois yakuniy baholash yangi matn va kamaytirilgan yordam sharoitida o‘tkazilishi kerak. Taklif etilgan tizimning amaliy samaradorligi kelgusidagi empirik tadqiqotlarda aniqlanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. OECD. PISA 2018 Assessment and Analytical Framework. Paris: OECD Publishing, 2019. DOI: 10.1787/b25efab8-en.

2. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o‘qitish metodikasi. Toshkent: Barkamol fayz media, 2018.
3. CAST. Universal Design for Learning Guidelines, version 3.0. 2024. https://udlguidelines.cast.org/